

Chris de Jong

Een kerkhistoricus en de revolutie

CH. Pingak's verwerking van het koloniale verleden van zijn kerk, de Gepsultra, in Z.O.Celebes

Het zuidoostelijke schiereiland van Celebes (Indonesië) en zijn Tolaki- en Tomoronene-bevolking hebben tot ver na de tweede wereldoorlog nauwelijks de belangstelling van historici weten te wekken. Gedeeltelijk vloeide dit voort uit de betrekkelijk late "pacificering" van het gebied en de daarmee samenhangende opening voor de buitenwereld, voor een deel ook uit het feit dat geschreven bronnen schaars zijn en voor 1800 geheel ontbreken. En zelfs toen het vasteland van Zuidoost-Celebes eenmaal onder (indirect) koloniaal bestuur gebracht was (1906-1907), bleef de bemoeienis met de volkeren in de binnenlanden vooreerst beperkt tot bezoeken van ontdekkingsreizigers en militaire patrouilles.

Een decennium na de komst van het koloniale bestuur in Zuidoost-Celebes kwam de eerste Nederlandse zendeling, Hendrik van der Klift (1916), uitgezonden door de Nederlandse Zendingsvereniging (NZV).¹ Na hem kwamen anderen. Ze hebben een aantal Tolaki en Tomoronene tot het christelijk geloof bekeerd, westerse normen, waarden en godsdienstige voorstellingen geïntroduceerd, scholen gebouwd en onderwijzers en evangelisten opgeleid, dit alles met financiële en morele steun van het Nederlands-Indische gouvernement, niet zelden ook met aanmoediging en aansporing van die kant. Het gouvernement ging er (meestal terecht) vanuit dat het, waar zending (en missie) vaste voet gekregen had, kon rekenen op een gezeglijke bevolking. Het doordringen van de islam in tot dan toe nog niet geïslamiseerde gebieden, zoals de binnenlanden van Zuidoost-Celebes, eerder als een belemmering gezien werd dan als een gunstige voorwaarde voor de beoogde verheffing der Oostindische volkeren. Gouverneur Heyting van Celebes en Onderhorigheden ondersteunde in 1915 de plannen van het NZV ten aanzien van Zuidoost-Celebes met de volgende woorden: "met het scheppen om de Mohammedaansche bevolking heen van een getrouwe Christenbevolking zullen wij tegen de lastig te regeeren Boeginees-Makassaarsche islamitische volken een bolwerk hebben opgeworpen waarop zal kunnen worden staat gemaakt, ook in tijden waarin ons bezit van het schoone eiland Celebes eens van buiten zou worden bedreigd".² Ook omdat kerk en christendom, zeker op de wat langere termijn, weinig ruimte lieten voor de oude adat-samenleving der "heidenen" — de toenmalige aanduiding van aanhangers der traditionele religies — werden de politieke stabiliteit en de loyaliteit van de bevolking jegens de koloniale machthebbers door christianisering gediend, zo dacht men.

Uit het zendingswerk der NZV is in de jaren vijftig de Protestantse Kerk in Zuidoost-Sulawesi (Gereja Protestan di Sulawesi Tenggara, Gepsultra) voortgekomen, waarvan het synodekantoor in de hoofdplaats Kendari stond (en staat).³ In 1989 was het aantal leden opgelopen tot 18.680, waarvan 90% buiten de grotere plaatsen Kendari, Kolaka, Bau-Bau (Buton) en Raha (Muna) woonde. Zes gemeenten met 1.119 leden (17% van het totaal), twee predikanten en twee guru injil (evangelisten) bevonden zich op de eilanden Muna en Buton; de rest, 64 gemeenten met 17.561 leden, 26 predikanten en 28 guru injil, was gelegen op het vasteland van Zuidoost-Celebes.

In deze bijdrage zal gekeken worden naar de wijze waarop latere generaties leden van de Gepsultra het verleden van hun kerk hebben beoordeeld, welk beeld zij daarvan hebben ontwikkeld en op welke wijze zij met het "koloniale" aspect van hun kerk hebben leren leven. We doen dat aan de hand van de meest-gelezen en invloedrijkste kerkhistoricus van de Gepsultra, Ch. Pingak.

Ch. Pingak

Elke tijd heeft zijn historici. De belangrijkste kerkhistoricus van Zuidoost-Celebes in de eerste drie decennia na de Tweede Wereldoorlog is geweest Ch. Pingak. Deze onderwijzerszoon heeft zich zowel met de geschiedenis van de Gepsultra als met de cultuur van land en volk van Zuidoost-Celebes beziggehouden. Zowel in zijn betrokkenheid bij de onafhankelijkheidsstrijd van 1945-1949 als in zijn geschriften heeft hij zich ontpopt als een vurig nationalist. Jarenlang heeft hij binnen kerk en maatschappij een prominente plaats ingenomen, zodat zijn werk een uitnemende toegang vormt tot de manier waarop een belangrijk deel der Gepsultraleden zichzelf bezag — en beziet — in termen van godsdienstige, politieke en culturele identiteit en aspiraties.

Tegen het eind van de Japanse tijd deed Pingak voor het eerst van zich spreken. In juni 1945, toen steeds duidelijker werd dat Japan de oorlog zou gaan verliezen, gingen hij en enkele anderen in op voorstellen van de bezetter om een pro-Japans bestuursorgaan op te richten, aan wie het regionale bestuur van Zuidoost-Celebes zou kunnen worden overgedragen. Die overdracht zou plaatsvinden zodra uitvoering zou worden gegeven aan de belofte van de Japanse premier Koiso van 7 september 1944 om Indonesië onafhankelijkheid te geven.⁴ Ch. Pingak, Andi Kasim, H. Abdul Wahid R. en enkele andere nationalistenvormden te Kolaka de onder Japanse toezicht staande Beweging voor de Bewustwording van het Volk (*Gerakan Kebangunan Rakyat*, GKR), waarvan Pingak secretaris werd. Na de capitulatie van Japan (15 augustus 1945) werd Andi Kasim, de adviseur van de GKR, door de nationalistenaangesteld als *Kepala Pemerintahan Kolaka*, Hoofd van het Bestuur in Kolaka, een benoeming die naar politieke betekenis vergelijkbaar was met die van dr G.S.S.I. Ratulangi, de leider van het Centrum tot Heil des Volks (*Pusat Keselamatan Rakyat*) in Zuid-Celebes, tot (republikeins) gouverneur in Makassar in dezelfde tijd.⁵

Op 17 september 1945 werd te Kolaka, de woonplaats van Pingak, de rood-witte republikeinse vlag gehesen en verklaarde Andi Kasim de stad en haar omgeving tot onderdeel van de Indonesische Republiek.⁶ Op andere plaatsen in Zuidoost-Celebes (Wawotobi, Muna) gebeurde kort daarop hetzelfde.⁷ Nadat eind oktober Kolaka en Kendari door (Australische) NICA-troepen waren veroverd, werd het hoofdkwartier der nationalistendie zich thans de Beweging Rood Wit (*Gerakan Merah Putih*) noemden, verplaatst naar Pakue, een dorp nabij de grens met Malili. Hun leider was Konggoasa, de onterfde zoon van *bokeo* Latambaga (overl. 1933) van Mekongga (de onderafdeling Kolaka). Ze beheersten een groot, overwegend door Bajo's, Butonezen en Buginezen uit Bone en Luwuq bevolkt gebied in het noordwesten van het schiereiland. Hoewel ze ook in het oosten en zuiden van het schiereiland penetreerden, verliep deze opstand door het optreden van de NICA. Bovendien bleven de belangrijkste Tomoronene- en Tolaki-hoofden trouw aan de Nederlanders en na juli 1946 waren de meeste acties voorbij. Onder hen die de gewapende strijd het langst volhielden bevonden zich Ch. Pingak, Konggoasa en Andi Kasim. Hun acties beperkten zich tenslotte tot het zaaien van onrust en het uitvoeren van overvallen van vijandelijke schepen, militaire kampementen en konvoien. Tegen het einde van 1948 was in Zuidoost-Celebes van gewapend verzet geen sprake meer, al deden wel nog geruchten de ronde van aanstaande landingen van republikeinse TNI-eenheden uit Java en Zuid-Celebes. Doch die zijn nooit uitgevoerd.⁸

In augustus 1950, na de opheffing van de laatste deelstaat, volgde de formele unificatie van geheel Indonesië onder Soekarno. Pingak was sedert 1950 als secretaris van de afdeling Kolaka van de *Partai Keadaulatan Rakyat* (Partij voor Volkssoevereiniteit, PKR) actief in de regionale politiek. In 1952 werd hij voorzitter van het nieuwe regionale parlement van Zuidoost-Celebes, de *Dewan Perwakilan Rakyat Sulawesi Tenggara* (DPR Sultra), een der hoogste en invloedrijkste bestuursfuncties in de regio. In 1960 werd hij Hoofd van het Kantoor van het Ministerie van Onderwijs en Cultuur in de Kabupaten Kolaka.⁹

Dat hier vrij uitvoerig is stilgestaan bij Pingak's betrokkenheid bij de nationale beweging in Zuidoost-Celebes, heeft ten doel elke verdenking dat hij zich na de oorlog nationalistischer zou hebben voorgedaan dan hij in werkelijkheid geweest zou zijn, te voorkomen. Het motief voor zijn betrokkenheid bij de nationale beweging heeft hij in het voorwoord van zijn *Data-data* (een van zijn boeken waarop beneden zal worden ingegaan) kort samengevat als "mempertahankan kemerdekaan proklamasi 17 Agustus 1945", het verdedigen van de op 17 augustus 1945 geproclameerde onafhankelijkheid.¹⁰ Voor hem betekende dit evenwel in geen geval een anti-Nederlandse of anti-christelijke houding. Hij kende de Nederlanders goed, hij was tot 1942 in gouvernementsdienst geweest, was toen lid van de Indische Kerk en sloot zich na de oorlog aan bij de Gepsultra-gemeente te Kolaka. Vanaf de oprichting van de kerk in 1957 heeft hij vele jaren in het synodebestuur gezeten.¹¹

Vanaf 1950 heeft Pingak zich gewijd aan de culturele en politieke emancipatie van de Tolaki-bevolking als geheel, als ook van de jonge inheemse christenheid, waartoe hij zelf immers behoorde. Vooral dit laatste won aan urgentie toen in 1950 de *Darul Islam/Tentara Islam Indonesia*-opstand uitbrak, die tot begin 1965 duurde en grote delen van Zuid-, Zuidoost- en Midden-Celebes in zijn greep hield. De door de Buginees Abdul Qahar Muzakkar geleide opstand, die tot doel had de vorming van de islamitische staat als alternatief voor de seculiere republiek van Soekarno en Hatta, had een sterke anti-regeringsgezinde en soms anti-westerse en anti-christelijke inslag. Het zendings- en kerkenwerk in grote delen van Zuidoost-Celebes werd in ernstige mate belemmerd — in 1950 en 1951 lieten zelfs een Nederlandse zending en een aantal inheemse christenen hierdoor het leven.¹²

Het wetenschappelijke werk van Pingak

Al vroeg legde Pingak zich toe op het verzamelen van historisch materiaal betreffende Zuidoost-Celebes. Van zijn hand zijn verschillende studies verschenen, waarin allerlei facetten van de Tolaki-cultuur worden beschreven, meestal vanuit historisch perspectief. De belangrijkste titel, naast zijn kerkhistorische werk, was *Dokumenta Kolaka*, dat in 1963 te Makassar verscheen.¹³ Daarnaast was Pingak een der voornaamste medewerkers aan het boven reeds genoemde *Sejarah Daerah Sulawesi Tenggara*, tot heden de standaard-geschiedenis van Zuidoost-Celebes, dat in 1978 onder redactie van B. Bhurhanuddin en HaEba Syamsuddin BA verscheen.¹⁴ Deze laatste studie belijdt als doel de reconstructie van — onder meer — de geschiedenis van de oorspronkelijke bevolking van Zuidoost-Celebes in haar confrontatie (*persinggungan-persinggungan*) met andere volkeren. Hiermee werd een thema gekozen dat sedert de oudste mythen en volksverhalen der Tolaki en Tomoronene als een rode draad door hun geschiedenis loopt, namelijk de niet-aflatende spanning tussen enerzijds de autochtone bevolking in het binnenland en anderzijds de van elders — overwegend Zuid-Celebes en Buton — afkomstige kustbevolking van vissers, handelaars en zeevaarders. Dat thema is door Pingak zowel in *Dokumenta Kolaka* als in latere studies overigens nogal ambivalent behandeld. De eigen culturele en dynastiek-politieke identiteit der Tolaki en Tomoronene wordt uitvoerig in het licht gesteld, doch tevens wordt nauwelijks aandacht besteed aan de rivaliteit tussen de aanhangers van de traditionele religie en de islamitische kustbevolking, die eeuwenlang de betrekkingen tussen beide hebben bepaald. Hoewel het in het moderne Indonesië uiteraard politiek niet opportuun is die rivaliteit in herinnering te roepen, signaleerde Pingak's benadering wel de voltooide assimilering van de islam in het volksbewustzijn, in die zin dat met de constanten in de mythologie en historiografie der Tolaki en Tomoronene, die tot in de twintigste eeuw georiënteerd waren geweest op de schepping, zondvloed, reuzeleguanen, gigantische, dood en verderf zaaiende roofvogels, hemelingen en de afstamming der vorsten, zich verhalen hadden verweven over de zegerijke intocht van de islam in de oudste Tolaki-hoven, de verwantschap van de belangrijkste hoofden met legendarische vorstenhoven in Zuid-Celebes, en verwante thema's. De intocht van de islam in Konawe — ooit het belang-

rijkste, in het binnenland gelegen Tolaki-rijk — werd daarbij door Pingak zelfs ruim twee eeuwen vroeger gedateerd dan ze in werkelijkheid kan hebben plaats gevonden, namelijk in 1610 in plaats van medio negentiende eeuw.¹⁵ In dit proces van integratie van godsdienstige voorstellingen en waarden werden de persoonlijke vroomheid der Tolaki-vorsten alsmede hun verdiensten voor de verbreiding van de islam in het licht gesteld. In islamitische ogen werd daarmee de aanwezigheid van de islam gelegitimeerd, voor anderen werd het voortbestaan van veel elementen der pre-islamitische Tolaki-religie, cultuur en *adat-istiadat* inzichtelijk gemaakt en verantwoord. Zo kon de verering van oude goden als Ombu Samena, de Ware Heer¹⁶, worden voorgesteld als gebrekkige, verholde voorstadia van de verering van de Allah, die door de profeet Muhammed gepredikt werd.¹⁷ Doch pre-islamitische elementen der Tolaki-cultuur behielden eveneens hun kracht, zoals nog bleek in 1945. Het verhaal ging toen dat het oorlogsvaandel van Laduma Sangia Nibandera¹⁸, de vorst van Mekongga die, als vazal van Luwuq in Zuid-Celebes, de islam naar Konawe gebracht had, dezelfde kleur had als *Sang Merah Putih* (de Indonesische vlag), namelijk rood-wit! Velen hoopten dan ook dat het hijsen van *Sang Merah Putih* in september 1945 in Kolaka het begin zou zijn van de wederopstanding van de Tolaki-cultuur en het herstel van de oude vorstendommen van Konawe en Mekongga in oude glorie.¹⁹

Pingak als kerkhistoricus

Hiermee is iets van het culturele-godsdienstige kader geschilderd waarbinnen Pingak zijn kerkhistorische studie heeft verricht en die zijn beoordeling van het verleden van land en volk van Zuidoost-Celebes kleur heeft gegeven.

Nadat van G. Sonaru, een der eerste Gepsultra-predikanten, een korte geschiedenis van de Gepsultra was verschenen, kreeg Pingak van de synode van 1965 de opdracht een uitvoerige geschiedenis van de kerk samen te stellen. Dat boek moest verschijnen ter herinnering van de vijftigste verjaardag van de komst van de eerste zendeling in Zuidoost-Celebes (1916-1966).²⁰ Het was zijn bedoeling dat de titel *Kenang-kenangan Injil di Sultra Setengah Abad* (Herinneringen aan een halve eeuw Evangelie in Zuidoost-Celebes) zou luiden. Het boek is evenwel niet op tijd verschenen, het is zelfs nooit gedrukt en heeft tot op heden slechts in gestencilde vorm gecirculeerd onder de titel *Data-data Sejarah Gereja Protestan di Sulawesi Tenggara (GEPsulTRA)*. Deze titel is afkomstig van A.L.S. Makatonan, een gast-predikant van de Gepsultra, die deze voorlopige uitgave in 1977 heeft bezorgd.²¹

Pingak's kerkhistorische werk

In zijn *Data-data* beschrijft Pingak in acht hoofdstukken de geschiedenis van de zending en de Gepsultra tot omstreeks 1960. Het boek bevat vele lijsten met namen van gemeenten, plaatsen en personen, waaruit blijkt dat een van zijn doelstellingen geweest is het bewaren van essentiële gegevens en namen voor het nageslacht. Ook in de kerk stonden en staan de *nenek moyang* (voorouders) in het middelpunt van de belangstelling. In het negende en laatste hoofdstuk is een aantal bijlagen opgenomen, waarvan de belangrijkste is de eerste kerkorde van 1957.²²

A. De beginfase

Kort en zakelijk bespreekt Pingak in de eerste hoofdstukken de komst van het protestantse christendom in Zuidoost-Celebes, die hij correct dateert met de komst van de Europese en inlandse ambtenaren en militairen, die bij de vestiging van het koloniaal gezag in 1906-1907 het schiereiland betraden — de aanwezigheid van de roomse missie in Kendari, aan de oostkust van het schiereiland, in de jaren 1885-1887 is hem kennelijk ontgaan. De meeste ambtenaren en militairen behoorden tot de Indische Kerk, dezelfde kerk als waartoe Pingak in zijn jeugd heeft behoord. Vervolgens arriveerden de NZV-zendingen, over wie Pingak niet zon-

der vertedering en — met name in het geval van Van der Klift — met respect schrijft.²³ Dat er verband bestond tussen de komst van het christendom en de 'pacificatie' van Zuidoost-Celebes wordt door Pingak niet ontkend, doch dit gegeven houdt geenszins een diskwalificatie van de kerk in. De koloniale overheid en de Nederlandse zendelingen waren zijns inziens slechts de *alat* (instrumenten), die door God gebruikt werden om Zijn wil in Zuidoost-Celebes bekend te maken.²⁴ Bedroefd constateert hij dat in zijn tijd nog steeds het idee leeft, dat ook aan het begin der eeuw opgeld deed, dat het christendom *agama Belanda*, een Nederlandse godsdienst, is: "agama Kristen itu dianggapnya adalah agama Belanda, yang diciptakan oleh bangsa Belanda dan yang berbau Belanda adalah kafir" ("het christendom wordt beschouwd als een Nederlandse godsdienst, die door de Nederlanders bedacht is en wat Nederlands riekt is heidens").²⁵

Dit is een belangrijk thema, misschien wel het belangrijkste thema in Pingak's werk, in de zin dat hij getracht heeft het christendom van deze zware ballast te ontdoen. Zijn missie was enerzijds om zijn niet-christelijke omgeving ervan te overtuigen dat er geen enkele reden bestond om het christendom, in termen van sociaal en politiek verkeer, niet op voet van gelijkheid te accepteren en te respecteren, anderzijds om zijn geloofsgenoten een hart onder de riem te steken en aan te moedigen met opgeheven hoofd door het leven te gaan. Het onberispelijke 'oorlogsverleden' van veel christenen in de jaren 1942-1950 is daarbij een extra krachtig en zijns inziens overtuigend argument.

Om zijn zaak te onderbouwen tracht Pingak de verschillen in belangen en motieven tussen de zending en het Nederlands-Indische gouvernement goed te doen uitkomen. Hij betoogt zelfs dat het niet de islamitische leiders en de Tolaki-hoofden waren, waarmee de zending haar zwaarste conflicten heeft uitgevochten, maar het gouvernement. Het gouvernement zou de zending aanvankelijk ongaarne naar Zuidoost-Celebes hebben zien komen, en de zending zou, nadat eenmaal toestemming was gekregen zendingsposten te openen, van overheidszijde veel tegenwerking hebben ondervonden. Dat zou met name gegolden hebben voor de meer sociale kant van het zendingswerk, zoals bij het exploiteren van klinieken en volksscholen. Pingak heeft deze verschillen zowel middels betoogtrant als via de selectie van het feitenmateriaal sterk uitvergroot, zo zeer zelfs dat hij enigszins op gespannen voet dreigt te raken met de historische realiteit. Zending en gouvernement streefden in grote lijnen wel degelijk hetzelfde doel na — emancipatie der bevolking — al kan niet ontkend worden dat meerdere malen ernstige en langdurige conflicten tussen beide zijn voorgekomen.²⁶

Pingak neemt het bestuur zijn (veronderstelde) anti-zendings-gezindheid des te kwalijker, daar het juist deze 'praktische' kant van het zendingswerk was — die verder ook landbouwvoorlichting, de opleiding van Tolaki- en Tomoronene-onderwijzers, voedselhulp, tussenkomst bij het gouvernement in geval van conflicten, verbetering van de kampong hygiëne en dergelijke omvatte — die de argwaan van een deel van de bevolking tegen het evangelie wegnam.

B. De Japanse tijd en daarna

Was de conclusie in de *Sejarah Daerah Sulawesi Tenggara* dat de bezettingsjaren ondanks alles veel goeds gebracht hebben, niet in het minst doordat de Japanners de "jiwa kepatriotan dan keperwiraan", "de ziel van patriottisme en heldhaftigheid", van het volk krachtig gevoed en ontwikkeld hebben, die door de Nederlanders altijd was onderdrukt²⁷, in zijn *Data-data* is Pingak minder uitgesproken pro-Japans, al ontbreekt een expliciete veroordeling van het Japanse bewind. De grootste vijanden van de christenen in de jaren 1942-1945 waren niet de Japanners, de hoofden of het islamitische volksdeel, maar de afvalligen van het christelijke geloof, de (onbekende) aanstichters van tegen de christenen gerichte "fluister kampanyes" en degenen die het op de bezittingen van de zending hadden voorzien.²⁸

Hij deelt de onder Indonesische en veel Nederlandse kerkhistorici populaire visie dat de aanvankelijke ontreding van de inheemse christenheid, die het gevolg was van het plotselinge verdwijnen der Nederlandse zendelingen met hun in inheemse ogen schier onuitputtelijke financiële reserves, de verantwoordelijkheid was van die zendelingen zelf. Ze hadden nagelaten een inheems kerkelijk kader te vormen. Doch al snel bleek, aldus Pingak, dat de Tolaki- en Tomoronene-christenen zelf voortreffelijk in staat waren alle verantwoordelijkheid te dragen en hun kerk-in-wording te besturen en ontwikkelen, daarin zijns inziens gesteund door de Japanners.²⁹ Na de oorlog bleek een soortgelijke nationalistische geest over de christenen vaardig geworden te zijn, als bij de opstandelingen van de *Gerakan Merah Putih* leefde. De vijanden van kerk en christendom die er nog waren, waren te vinden in kringen van misleide nationalist en van hen die om uiteenlopende, maar nimmer hardop uitgesproken redenen hardnekkig bleven volhouden dat deze christenen "berjiwa Belanda" waren, een "Nederlandse ziel hadden".³⁰ Kerk en christenheid in Zuidoost-Celebes sloegen, gelijk de broeders en zusters in geheel Indonesië, volgens Pingak eensgezind en vol vreugde de nieuwe, door Soekarno gewezen richting in, "revolusioner dan progresif, yang perjuangannya dijiwai oleh falsafah Negara Panca Sila untuk mencapai tujuan yaitu hidup adil, makmur dan bahagia" ("revolutionair en progressief, waarbij hun strijd bezielde werd door de nationale Panca Sila filosofie die gericht is op een rechtvaardig, welvarend en gelukkig bestaan").³¹ Nederlandse zendingsarbeiders waren in Zuidoost-Celebes nog steeds welkom, zij het alleen als adviseurs. De kritische geest die Pingak ten aanzien van de Nederlandse periode aan de dag heeft gelegd, verlaat hem als het om de jaren na 1950 gaat. Zijn werk wordt volstrekt conformistisch, waarbij de *Pancasila* bepalend is voor het handelen en denken van zowel de kerkman als de politicus Pingak. Hierdoor verliest zijn historische werk snel aan betekenis. Hoe de Gepsultra met de moderne tijd is omgegaan, hoe de kerk de integratie van Zuidoost-Celebes in het nieuwe Indonesië heeft verwerkt, wat de rol van de kerk in de nationale oecumenische beweging geweest is, hoe de kerk zich staande heeft weten te houden tijdens de *Darul Islam*-opstand, al deze zaken en andere blijven duister.

Enkele slotopmerkingen

Samenvattend kunnen de volgende opmerkingen gemaakt en vragen gesteld worden:

1. De grote verdienste van Pingak's werk is zijn poging om in de context van Zuidoost-Celebes het christendom van zijn 'koloniale' imago te ontdoen. Hij schetst een beeld van de geschiedenis van de zending en de Gepsultra, waarin het christendom een volwaardige, respectabele plaats in het volksbestaan krijgt toebedeeld.
2. Zijn evaluatie van de vooroorlogse situatie, het fundament waarop de rest van zijn gedachtegang steunt, gaat evenwel mank in die zin dat de koloniale overheid en haar politiek van expansie en onderwerping der Buitengewesten wel degelijk de infrastructuur heeft geschapen, die het zendingswerk pas mogelijk heeft gemaakt. De band tussen zending en gouvernement was veel inniger dan hem kennelijk uitkomt.
3. De door Pingak gekozen benadering — het beeld van het verleden aanpassen aan de behoeften van het heden — zou op een gebrek aan vrijheid van historisch onderzoek kunnen duiden.
4. Doch wellicht is zijn — onjuiste — bewering dat de verstandhouding tussen gouvernement en zending slecht was, geboren uit de wens om onder de aandacht van zijn volksgenoten te brengen dat het zendingswerk van de NZV in Zuidoost-Celebes, in feite alle zendingswerk in Nederlands-Indië, waaronder nadrukkelijk begrepen het onderwijs, onvermijdelijk opvoeding tot politieke en kerkelijke zelfstandigheid inhield, en dat de deelname van veel inheemse christenen aan de onafhankelijkheidsstrijd van 1945-1949 een welhaast logisch en onvermijdelijk uitvloeisel van de door de zendelingen gepredikte boodschap was.

5. Interessant zou zijn na te gaan in hoeverre de zending langs indirecte weg het onafhankelijkheidsstreven in Zuidoost-Celebes heeft bevorderd, bijvoorbeeld doordat islamitische onderwijsinstellingen zich door het werk van de zending op dit gebied uitgedaagd hebben gevoeld.
6. Zowel voor Pingak's kerkhistorische als zijn overige werk geldt dat de verbroedering der godsdiensten en der *suku* (volkeren) in Zuidoost-Celebes niet in gevaar mag worden gebracht door al te veel aandacht te besteden aan oude tegenstellingen, zoals die tussen islam en christendom en tussen de oorspronkelijke, semi-nomadische bevolking en de betrekkelijk rijke en wereldwijze migranten langs de kusten. Voldoende is zijns inziens te constateren dat de Tolaki en Tomoronene en hun omgeving op alle fronten thans "hubungan yang baik", goede relaties, onderhouden. — Dit is een moderne mythe. Langs het front van de godsdiensten mag het betrekkelijk rustig gebleven zijn, kenmerkend voor de periode na de oorlog is de voortgaande economische en maatschappelijke marginalisering van een groot deel van de oorspronkelijke bevolking dat zijn land en bossen is kwijt geraakt aan rijke migranten, bedrijven en particulieren, afkomstig van Java, Bali en elders in Indonesië.
7. Er is in Pingak's werk geen spoor te vinden van het conflict van loyaliteiten, dat veel inheemse christenen in het Zuidoost-Celebes wel degelijk gekend hebben: loyaliteit jegens het eigen volk en de nationale aspiraties versus loyaliteit jegens de Nederlanders.

Chr.G.F. de Jong studeerde theologie in Groningen.

Hij doceerde kerkgeschiedenis op de theologische hogeschool van Ujung Pandang op Sulawesi in Indonesië.

Hij is nu projectmedewerker kerkgeschiedenis in Kampen en archivaris-bibliothecaris van de Raad voor de Zending in Oegstgeest.

Noten

1. Zie hierover A.G. van der Klift-Snijder, "'Geroepen, gezonden en gezegend'. Memoires van een zendelingsvrouw in Zuidoost-Celebes". Bewerkt door dr Chr.G.F. de Jong; Zoetermeer: Boekencentrum, 1996.
2. "Memorie van overgave van den aftredenden Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden Th.A.L. Heyting (30 October 1913 - 3 Januari 1916)", d.d. Makassar, 31 december 1915, (MMK 284) 58-59.
3. In januari 1952 werd een commissie gevormd, die de oprichting van een zelfstandige kerk voorbereidde (*Badan Untuk Mempersiapkan Bakal Gereja Sulawesi Tenggara*). De synode vergaderde voor de eerste maal van 7 tot 10 februari 1957 te Kolaka. De kerk telde toen omstreeks 4.000 leden, die gediend werden door vier, aan de Theologische School te Makassar opgeleide predikanten. De eerste synodevoorzitter was *pendeta* J.P. Roemono, de eerste secretaris van de synode *pendeta* Pieter R. Lawole. Zie M.C. Jongeling, *Benih Yang Tumbuh, X, Suatu survey mengenai Gereja Protestan Sulawesi Tenggara (Gepsultra)*. (Jakarta, 1972) 15.
4. H.J. Benda, *The Crescent and the Rising Sun. Indonesian Islam under the Japanese occupation 1942-1945*. (Den Haag/Bandung, [1958]) 173 vlg.
5. B. Bhurhanuddin, HaEba Syamsuddin BA, ed., *Sejarah Masa Revolusi Fisik daerah Sulawesi Tenggara*, Tim penyusun B. Bhurhanuddin, HaEba Syamsuddin BA, Husen A. Chalik BA, Ch. Pingak, (Departemen Pendidikan dan Kebudayaan, 1979/1980) viii, 17. Het deel van dit boek dat over Kolaka handelt is van de hand van Pingak. De situatie in Zuidoost-Celebes

onmiddellijk na de Japanse capitulatie is ook beschreven in H. van der Klift, "Rapport betreff. de toestand op het Zendingsterrein Z.O.-Celebes na de bevrijding in 1945", in: ARvdZ, Gepdep. Archief H. van der Klift, A.G. van der Klift-Snijder.

6. Bhurhanuddin, *Sejarah Masa Revolusi Fisik Daerah Sulawesi Tenggara*, 21.

7. NICA, *A short survey of the political situation in South-Celebes*, s.a., s.l. (ANRI UP, Archief NIT 103/22) 5.

8. AR Buton en Laiwoi, *Politiek Verslag van de afdeling Boeton en Laiwoei over de 2de helft December 1948*, d.d. Kendari, 1/1/1949 (ANRI UP, Archief NIT 108/24) 2; Latippa, *Tourneeverslag 30/9/1948 - 12/10/1948 in Boeton - Laiwoei*, d.d. Makassar, 9/11/1948, (ANRI UP, Archief NIT 105/23) 6; *Politiek Politioneel Verslag 16-31 Januari 1949, buiten de Afd. Makassar*, d.d. Makassar, 10/2/1949 (ANRI UP, Archief NIT 106/23).

9. Ch. Pingak werd geboren in Kolaka in 1913. Zijn vader, een Menadonees, was onderwijzer geweest op het eiland Rote. Hij huwde na overplaatsing naar Kolaka met een vrouw van Tolaki-adel. Pingak jr. volgde de opleiding tot volksonderwijzer aan de Normalschool van het gouvernement te Kolaka; vervolgens studie te Bandung; 1933 onderwijzer te Kolaka; 1935 te Mandar (Majene); 1942 te Kolaka; 1952 voorzitter DPR Sultra; 1960 wvd voorzitter DPR Kabupaten Kolaka; 1960 Hoofd van het Kantoor van het Ministerie van Onderwijs en Cultuur (*Departemen Pendidikan dan Kebudayaan*) in de Kabupaten Kolaka; 1966 lid dagelijks bestuur van de nieuw-gevormde provincie Zuidoost-Celebes; 1969 secretaris van dat bestuur; 1971 gepension.

10. "Pengantar kata", in Ch. Pingak, *Data-data Sejarah Gereja Protestan di Sulawesi Tenggara (GEPsultra)*, (Kolaka, 1977) 4.

11. Jongeling, *Benih Yang Tumbuh*, X, 21

12. Zendeling G.W. Mollema werd, samen met F.B. Powatu (een predikant van de Gepsultra-in-oprichting te Moronene) en Riago (afkomstig uit Moronene) op 5 juni 1950 door opstandelingen vermoord. Pingak, *Data-data*, 22-23. Onder degenen die in oktober 1951 vermoord werden, bevond zich een voormalige taalhulp van de taalgeleerde dr H. van der Veen.

13. Ch. Pingak, *Dokumenta Kolaka*. Makassar: Pemda Kabupaten Kolaka, 1963. Dit boek handelt over de geschiedenis der Tolaki. Het was het enige dat gedrukt werd, zijn overige werk heeft slechts gecirculeerd in gestencilde vorm.

14. Zie noot 5.

15. Pingak, *Dokumenta Kolaka*, 90-92; vgl. P.J.M. Baden, Controleur van Kolaka, *Rapport betreffende het vormen van hadatgemeenschappen in de onderafdeeling Kolaka*, d.d. Kolaka, 17 juli 1925, (ANRI UP, Arch. Celebes, 6/1) Bijlage I.

16. V.O. Plas, *Militaire memorie van de onderafdeling Laiwoei (patrouillegebied v/h detachement te Kendari)*, 1929 (KIT 1165) 8; Pingak, *Data-Data*, 81-82. *Ombu* (van *pu'u*, *pohon*, boom, stam, *vandaar* stamhouder, oervader) heeft de connotatie van 'bezitter', 'eigenaar', 'rechthebbende'; *mena* = juist, waar.

17. Voor een vergelijkbare ontwikkeling in Zuid-Celebes, zie Abdurrazak Daeng Patunru, *Sedjarah Bone*, (Ujung Pandang: Yayasan Kebudayaan Sulawesi Selatan dan Tenggara, 1989) hfdst. vii vlg., 75.

18. Afgeleid van *jumat* - islamitische gemeenschap, gelovige; *bandera, bendera* - vlag.

19. Pingak, *Data-data*, 90-92.

20. Pingak, *Data-data*, 35.

21. Pingak, *Data-data*, "Sepatah kata dari penyalin".

22. Pingak, *Data-data*, 63-70.

23. De meeste zendelingen zal hij wel eens ontmoet hebben. In elk geval zal hij zich zending Hendrik van der Klift hebben herinnerd, die in 1916 in Kolaka kwam wonen. Hij noemt hem "Tua Danggo", de Heer met de Baard. Pingak, *Data-data*, 8. Behalve zendingsarbeid nam Van der Klift ook de verzorging van de gemeente van de Indische Kerk op zich, dezelfde gemeente waarvan het gezin waarin Pingak opgroeide, lid was. Van der Klift-Snijder, "'Geroepen, gezonden en gezegend'. Memoires van een zendingsvrouw in Zuidoost-Celebes", 18-22. Het is niet onmogelijk dat de Menadonese onderwijzer die genoemd wordt op pag. 19 van dit boek de vader van Ch. Pingak was.

24. Pingak, *Data-data*, 8, 9.

25. Ibidem.

26. Om een voorbeeld te noemen. De medische kennis van de zendingen, die tijdens hun opleiding in Nederland onderwezen waren in zaken als verloskunde, wondbehandeling, tropische ziekten en recepteerkunst, was beperkt. Waar tallozen onder moeilijke omstandigheden geholpen moesten worden, konden fouten niet uitblijven. Een sterfgeval als gevolg van een verkeerd uitgevoerde bevalling door zending J. Schuurmans in december 1928 leidde tot ernstige ontwrichting van de betrekkingen met het bestuur. Door een langdurige onderbreking in de medicijnvoorziening door het gouvernement moesten enkele zendingspoliklinieken gesloten worden, waardoor het gezag van het zendingswerk onder de bevolking ernstige schade leed. Zie J. Schuurmans a. NZV, 12/4/1929, 10/5/1929; 10/1/1930, ARvdZ 101/4/1; Van der Klift a. NZV, 8/5/1929, ARvdZ 101/4/1.

27. Bhurhanuddin, *Sejarah Masa Revolusi Fisik daerah Sulawesi Tenggara*, 7.

28. Pingak, *Data-data*, 16.

29. Pingak verwijst hier naar de door de Japanse predikant Shusho Miyahira en anderen geleide *Selebes Kristokje Rengokai* (SKR, Vereniging van Christenen in Celebes) te Makassar. De belangrijkste taak van dit orgaan was het verzekeren van de loyaliteit van de inheemse christenen jegens het Japanse bestuur.

30. Pingak, *Data-data*, 14-19.

31. Pingak, *Data-data*, 19.

